

ЯВИЩЕ ТРАНСОНІМІЗАЦІЇ В ОЙКОНІМІЇ ЧЕРКАЩИНИ

Назви поселень (ойконіми) людина, як правило, номінувала за чотирма принципами: антропологічним (визначає відношення поселення до людини), просторовим (окреслює поселення щодо інших географічних об'єктів на певній території), внутрішнім (визначає притаманні поселенню риси як його властивість), ідеологічним (населеному пункту приписуються певні цінності, що характеризують ідеологію відповідного суспільства) [Лучик 2007: 193 – 194]. Особливу увагу привертає просторовий принцип, тобто принцип номінації поселення через відображення в його назві зв'язку з назвами інших сусідніх (дуже рідко – віддалених) географічних об'єктів. Процес перенесення назви (але не семантики) одного об'єкта на інший, суміжний, в ономастиці номінується трансонімізацією [Тихомиров 1956: 47 – 48].

В історії східнослов'янської топонімії відзначається широка і різнопланова взаємодія гідронімів, мікротопонімів та ойконімів із назвами поселень. Нерідко ойконім дзеркально повторює виниклий раніше онім [Отин 1980: 106]. Власне такі поселення, засновані в різні історичні періоди на землях Черкащини, і стали об'єктом нашої розвідки.

Локальні особливості топонімічної системи Черкаської області сприяли появі номінацій населених пунктів, що дублюють назви однойменних гідрооб'єктів, мікротопонімів, ойконімів. Слід відзначити також порівняно густу сітку рік, пов'язану із системою вод Дніпровського басейну, що майже до XIX ст. були основним місцем поселень із найдавніших часів [Черепанова 1984: 133].

Проблема гідронімно-ойконімного паралелізму здавна привертала увагу дослідників. Неодноразово це питання порушували Й. Бальчиконіс, М. Габорак, Л. Гумецька, М. Демчук, Ю. Карпенко, О. Купчинський, А. Непокупний, Є. Отин, О. Стрижак, О. Трубачов, Є. Черняхівська, М. Юрків та ін.

Остаточно не розв'язаним залишається питання первинності / вторинності в контактних назвах гідрооб'єктів та ойконімів. У більшості випадків первісно люди оселялися біля рік, озер та інших природних урочищ, що сприяло появі трансонімізаційного імпульсу “гідронім > ойконім”. Але “при наявності однакових назв річки і населеного пункту не можна завжди і беззастережно вважати назву річки вихідною” [Карпенко 1990: 36].

Отже, для встановлення критеріїв мотивованості та наступності гідронімно-ойконімних моделей необхідно детально дослідити питання етимології цих топонімів і визначити їхню дериваційну структуру.

Черкаський ойконімікон фіксує 53 трансонімізовані назви поселень, мотивованих гідронімами, що становить 2,2 відсотки від загальної кількості ойконімів, напр.: *Багва* (с., Жш., кін. XVI – поч. XVII ст.) < *р. Багва* (ліва притока Гірського Тікичу, басейн Південного Бугу) (Словник гідронімів, 27); див. також апел. *багва* – “болотиста низовина, топ; мокра місцевість між двома горбами” (Мурзаев, 62); *Бобриця* (с., Кн., I пол. XVIII ст.) < *р. Бобриця* (права притока Дніпра) (Словник гідронімів, 60); див. також ОН *Бобр* (XV ст.) (Веселовский, 42); *Бужанка* (с., Лс., XVII–XVIII ст.) < *р. Бужанка* (притока Гнилого Тікичу, басейн Південного Бугу) (Словник гідронімів, 74); *Виноград* (с., Лс., 1593) < *р. Виноград* (ліва притока Павлівки, басейн Південного Бугу) (Словник гідронімів, 102); *Жаб'янка* (с., Лс., 1766) < *р. Жаб'янка* (права притока Гнилого Тікичу, басейн Південного Бугу) (Словник гідронімів, 193); *Згар* (с., Зл., 1799) < *р. Згар* (ліва притока Золотоноші, басейн Дніпра) (Словник гідронімів, 211), див. також апел. *згар* – “місце, де була пожежа; випалене або вигоріле місце в лісі” (Словник української мови, III, 509); *Золотоноша* (м., Зл., 1576) < *р. Золотоноша* (ліва притока Дніпра) (Словник гідронімів, 216): ложе річки вкрите піщинками польового шпату (Похилевичь, 3); *Ірдинь* (снт., Чк., 1930) < *р. Ірдинь* (ліва притока Тясмину, басейн Дніпра) (Словник гідронімів, 223), пор. ст.-рус. *ірдинь* – “червоний, рудий” (Похилевичь, 57), д.-рус. *Рьдинь* (*рьд* – “красний”) (Янко, 153); *Кам'янка* (м., Км., I пол. XVI ст.) < *р. Кам'янка* (права притока Дніпра) (Словник гідронімів, 236), див. також ГТ *кам'янка* – “річка, яка тече в кам'янистому ложі; кам'яниста гора” (Мурзаев, 148–149); *Келеберда* (с., Кн., 1635) < *р. Келеберда*

(ліва притока Дніпра) (Словник гідронімів, 245), *Келеберда* (*Кереберда*, *Калеберда*), див. також лат. *callibertus* – “вільновідпущений, приспішник, прихильник”. За переказами, тюркські кочівники тут вели осілий спосіб життя, входячи до складу руського суспільства (Бодянській, 218).

Таким чином, аналіз гідронімно-ойконімного паралелізму Черкаського краю засвідчив продуктивність такої моделі творення назв населених пунктів, проте не завжди можливо визначити первинну лексему (наприклад, смт. і р. *Маньківка*). Для гідронімів, від яких утворені назви поселень, характерною рисою є їхня мотивованість гідрографічними термінами на означення кольору, смаку чи температури води, характеру течії, наявності домінантних флоро- чи фаунооб’єктів тощо. Результати дослідження назв населених пунктів Черкащини, похідних від назв водних об’єктів, дозволяють стверджувати, що місцевий гідроойконімікон сформувався на слов’янському мовному підґрунті з виразними вкрапленнями іншомовного походження, напр.: *рр. Ко(а)врай* (-*ць*), *Кереберда* (*Келеберда*) тощо, однак кількість таких назв відносно незначна (2 оніми, 3,8 %).

У складі української ойконімії відгідронімні семантичні утворення в інших регіонах різняться кількісним надбанням. Так, зокрема у південно-східній Волині вони не перевищують 5 % від загальної чисельності відонімних назв [Герета 2003: 80], а на території Південно-Західного Поділля їх ще менше: XV ст. – 5,4 %; XVI ст. – 3,7 %; XVII ст. – 3,2 %; XVIII ст. – 3,5 %; XIX ст. – 3,3 %; поч. XX ст. – 2,8 %; 1993 р. – 3,4 % [Торчинський 1993: 176]. Найбільша частка ойконімів згаданої моделі засвідчена на Прикарпатті (13,9 %), Гуцульщині (11,6 %), Бойківщині (7,2 %), що зумовлено географічними особливостями цих регіонів [Габорак 1993: 209].

Ойконімії системі Черкаської області властивим є також факт утворення нових найменувань від уже наявних денотатів. Переселяючись із однієї території на іншу, місцеве населення досить часто переносило із собою звичні для них номінації. Тип переходу “ойконім – ойконім” належить до малопродуктивних і характерний для незначних за розміром поселень, які є вторинними по відношенню до першоносія назви. На досліджуваній території нами зафіксовано 28 таких трансойконімічних утворень, напр.: *Богуславець*

(х., Зл., поч. ХХ ст.) – *Богуславець* (с., Зл., серед. ХVІІ ст.); *Велика Бурімка* (с-ще, Чб., 1957) – *Велика Бурімка* (с., Чб., 1185); *Войківка* (сучасн. *Лукашівка* – с., Чб., ІІ пол. ХVІІ ст.) – с. *Войківка* Чернігівської губернії (Похилевичь, 125); *Гладківщина* (с-ще, Зл., 1900) – *Гладківщина* (с., Зл., 1749); *Довга Гребля* (х., Лс., 1924) – *Довга Гребля* (с., Лс., 1766); *Звенигородка* (с-ще, Зв., 1946) – *Звенигородка* (м., Зв., 1394); *Кобиляки* (с., Зв., кін. ХVІІ ст.) – м. *Кобиляки* Полтавської області (Білецький, 81); *Ковтунівка* (с-ще, Зл., 1900) – *Ковтунівка* (с., Др., 1859); *Комарівка* (х., Зл., 1900) – *Комарівка* (с., Зл., 1775); *Кононівка* (с-ще, Др., 1924) – *Кононівка* (с., Др., ІІ пол. ХVІІ ст.).

Отже, розгляд дериваційної та мотиваційної структури ойконімікону Черкащини дозволяє стверджувати, що окремі назви населених пунктів названого регіону з'явилися в результаті дії явища ономастичної омонімії на слов'янському мовному ґрунті з мінімальними іншомовними вкрапленнями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Габорак М. М. Семантико-словотвірні типи ойконімів Прикарпаття (ХІІ–ХХ ст.) : Дис... канд. філол. наук / М. М. Габорак. – Івано-Франківськ, 1993. – 290 с.
2. Герета Н. М. Ойконімія північної Хмельниччини : Дис... канд. філол. наук / Н. М. Герета. – Умань, 2003. – 210 с.
3. Карпенко Ю. А. Онімізація і трансонімізація як словотвірний акт / Ю. А. Карпенко // 6 Республіканська ономастична конференція, 4–6 грудня 1990 р. : Тези доповідей і повідомлень. – Ч. 1: Теоретична та історична ономастика. – Одеса, 1990. – С. 35–37.
4. Лучик В. Позамовні чинники й категорії ойконімної номінації / Студії з ономастики й етимології / В. В. Лучик. – К., 2007. – С. 193 – 202.
5. Мурзаев Э. М. Очерки топонимики / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1974. – 382 с.
6. Отин Е. С. Топонимическая метонимия (вид связи “гидроним – ойконим”) / Е. С. Отин // Перспективы развития славянской ономастики. – М. : Наука, 1980. – С. 106 – 110.

7. Тихомиров М. Н. Древнерусские города / М. Н. Тихомиров. – М. : Гос. изд-во полит. литературы, 1956. – 476 с.

8. Торчинський М. М. Ойконімія Південно-Західного Поділля : Дис... канд. філол. наук / М. М. Торчинський. – К., 1993. – 234 с.

9. Черепанова Е. О. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского полесья / Е. О. Черепанова. – Сумы, 1984. – 275 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Білецький Ф. Ф. Вічний подзвін Звенигори : Нариси з історії Звенигородського району / Ф. Ф. Білецький. – Звенигородка, 2003. – 186 с.

2. Бодянский П. Памятная книжка Полтавской губернии, за 1865 год ... Сост. Павлом Бодянским / П. Бодянский. – Полтава : Изд. Полтавск. губ. стат. ком-том, 1865. – 275 с.

3. Веселовский С. Б. Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии / С. Б. Веселовский. – М. : Нау ка, 1974. – 382 с.

4. Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.

5. Похилевичъ Л. Сказанія о населенных мѣстностяхъ Кіевской губерніи или статистическія, историческія и церковныя заметки о всѣхъ деревняхъ, селахъ, мѣстечкахъ и городахъ, въ предѣлахъ губерніи находящихся. – Кіевъ. Тип. Кіево-Печерской Лавры, 1864. – 763 с.

6. Словник гідронімів України. – К. : Наукова думка, 1979. – 782 с.

7. Словник української мови : В 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

8. Янко М. Т. Топонімічний словник України : Словник-довідник / М. Т. Янко. – К. : Знання, 1998. – 432 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. Загальні назви	Див. – дивіться
Відапел. – відапелятивний	Кін. – кінець
ГТ – географічний термін	М. – місто

Пол. – половина
Пор. – порівняйте
Поч. – початок
С. – село
С-ще – селище
Серед. – середина
Смт. – селище міського типу
Ст. – століття
Трет. – третина
Х. – хутір

2. Райони

Др. – Драбівський
Жш. – Жашківський
Зв. – Звенигородський
Зл. – Золотоніський
Км. – Кам'янський
Кн. – Канівський
Лс. – Лисянський
Чб. – Чернобаївський
Чк. – Черкаський